

הספרות כְּמה שנשאר

יצירות שמקימות לתחייה מה שאבד הן גם רקוויאם שמכיר באובדן, אבל גם מעניקות מקום למה שהותיר אחריו.

“There’s a crack in everything
That’s how the light gets in.”

(Anthem, Leonard Cohen)

א ת הפעם הראשונה שקראתי ספר שלא הסתיים בסוף טוב איני זוכרת. כבר בילדותי היו ספרים חלק יקר ומשמעותי כל כך בעולמי הפנימי, שהארכיון הפנימי שלי השליך כנראה את הזיכרון הזה מתוכו בזעם ובמיאוס. את הפעם הראשונה שראיתי סרט שלא הסתיים בסוף טוב, לעומת זאת, אני זוכרת היטב. זה היה בזמן החופש הגדול, אני הייתי כבת 11, והלכתי עם סבתי לסרט בקולנוע גת. זה היה בימים הפרה־היסטוריים האלה שבהם היו בתל אביב יותר משני בתי קולנוע נטושים למחצה.

הסרט הסתיים, הכותרות כבר רצו כמה דקות על המסך לצלילי נעימת הסיום, והקהל פינה את האולם. כולם חוץ ממני ומסבתא שלי. בזמן שהסדרן הזקן ניקה את האולם משיירי עטיפות הסוכריות, הכרטיסים והפופקורן, היא דחקה בי לקום וללכת הביתה. אבל אני סירבתי. לא יכול להיות שהסרט נגמר ככה, אמרתי לה, זה לא יכול להיות הסוף. סבתא שלי, שהיתה בדרך כלל אישה קשוחה ומעשית, התיישבה לצידי בשקט. היא ניסתה להסביר, אחר כך ויתרה ואחזה בידה הקטנה, עטורת הוורידים הסגלגלים, בכף ידי. גם הסדרן לא האריך בנו. בסוף, איכשהו, חזרנו הביתה.

היום כבר איני מצפה מספרים, וגם לא מסרטים, שיספקו לי סוף טוב, או אפילו נחמה.

אבל אף שגם היום איני יודעת להגדיר ספרות מהי, אני כן מאמינה שספרות, ספרות טובה, יוצרת סוג של טרנספורמציה: אצל הכותב, במסגרת הסיפור עצמו, ולא פחות מכך, אצל הקורא. סוג הטרנספורמציה שיקר לליבי במיוחד הוא זה שכרוך בהעלאה באוב. אני מתכוונת ליצירות ספרותיות שעוסקות בהקמה לתחייה של מה שאבד. יצירות כאלו הן בו בזמן גם רקוויאם, שמכיר באובדן ובכל מה שלא באמת ניתן להשיב, אבל כמעט תמיד מעניקות גם מקום למה שהותירו אחריהם.

המהות הזו, שלעיתים אפשר אפילו לכנות אותה הדיבוק הזה, נמצאת בלב יצירתם של לא מעט סופרים. דוגמאות אחדות לכך הן מרסל פרוסט, ולדימיר נבוקוב, קלאריס ליספקטור, טרומן קפוטה, אליס מונרו, גרייס פיילי, ג'ומפה להירי, יורם קניוק, רות אלמוג, נורית זרחי, יואל הופמן ועוזי וייל.

לא פעם היצירות הללו עצמן מעמידות במרכזן את אקט הסיפור, את פעולת ההיזכרות, ואת האופן שבו הדמויות תוהות בעצמן מדוע סיפורים אקראיים של אחרים, או סיפורים שכוחים מעברן שלהן שעולים באוב, נוגעים בהן כל כך ומפעילים משהו בתוכן.

כזה הוא למשל הסיפור המפורסם "על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על אהבה" של ריימונד קארבר (1981).^{*} קארבר הוא מסוג הסופרים שמעדיפים לשאול שאלות ולא דווקא להשיב תשובות. בסיפור הזה, שבו הוא מעמת את הדמויות שלו עם שאלות על אהבה, וברמה עמוקה יותר, עם שאלות על אובדן, הוא סוגר שני זוגות חברים בחדר לערב שלם, ומוזג להן הרבה ג'ין וטוניק, עד שהן מתחילות לדבר על האהבות הקודמות שלהן, ועל אהבה בכלל. זהו כמעט מחזה קאמרי: חדר אחד, כמה שעות, ארבעה אנשים סביב שולחן, בעוד האור והג'ין סביבם הולכים ואוזלים, המרחב מצטמצם, והמבט הולך ומתמקד בשני הזוגות שנותרים בתוך בועת אור אחרונה, כמו מחוץ לעולם, ולבסוף נבלעים בחשכה. מל, קרדילוג כבן 45 ובת זוגו טרי, המספר ובת זוגו לורה, כולם "בסיבוב השני" שלהם בחיי האהבה. הם נפגשים ומתכננים לצאת לאכול משהו יחד, אבל השעות עוברות והם לא יוצאים. השיחה על העבר, שהחלה כשיחה מקרית ולא מחייבת, הולכת והופכת למעין מאבק קיומי, נואש, על ההווה והעתיד.

בפתח הסיפור, אחרי מעט שתייה, טרי ומל מתחילים להתווכח על טבעה של האהבה. טרי מספרת לחבריה על בן זוגה הקודם, האיש ש"אהב אותה כל כך עד שניסה להרוג אותה", הגבר שאחרי שעזבה אותו והתחילה לחיות עם אד רדף אחריהם ואיים עליהם, ולבסוף הרג את עצמו.

מה עושים עם אהבה כזאת, שואלת טרי, ובעצם שואלת: מה עושים עם אהבה גדולה וקטלנית, כזו שאו שתהרוג אותך או שתִּיאֵלֵץ לוותר עליה, ולבסוף תהרוג את אהובך. לחבריה אין תשובה עבודה, כמובן. אבל מל מתקומם שוב ושוב כנגד ההגדרה של היחסים הללו כאהבה. טרי אינה מוותרת. "[...] אני יודעת שזאת היתה אהבה [...] זה נשמע לך אולי מטורף, אבל בכל זאת זה נכון [...] הוא אהב אותי. [...] אל תגיד שלא". אפשר לתהות על מה נאבקת טרי בכזו נחישות בעצם, כשמדובר באדם שמירר את חייה ואת

* כל הציטוטים לקוחים מן הקובץ בעברית בתרגומו של משה רון, על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על אהבה, הסדרה הלבנה, עם עובד, 1992, עמודים 122-137.

חיי אהובה וכבר מת, וכשהיא עצמה נמצאת בעיצומה של אהבה חדשה וטובה. תשובה אפשרית אחת היא שהיא אינה מוכנה לוותר על ההכרה בכך שמה שהיה לה, חולה ומקולקל ואבוד ככל שהיה, בכל זאת היה. היא לא מוכנה שייקחו ממנה את החיים שהיו שלה, שימחקו את משמעותו של הסיפור שלה.

במובן מסוים, היא מזכירה את דבריו שוברי הלב של רולאן בארת במחשבות על הצילום, כשהוא מדבר על טבעו הייחודי, המטורף של הצילום. לצילום, הוא כותב, יש טבע מתעתע של רוח רפאים או של מדיום. אנחנו מתבוננים בתצלום ויודעים שמה שמופיע בו – רגע, אדם, מקום – אכן היה. במובן הזה התצלום הוא עדות. ובו בזמן, אנחנו גם יודעים שהדבר הזה אינו קיים עוד. בין שכבר אינו קיים בעולם, ובין שאינו עוד כפי שהיה בזמן הצילום.

אבל לאט לאט, ככל שהג'ין הולך ונשתה והאור הולך ומתמעט, האווירה נעשית מתוחה וקודרת, ומתברר שמל המצליח, הבטוח בעצמו, מתמודד גם הוא בחוסר הצלחה עם תהיות על האהבה והעבר, כלומר על סיפורו שלו. הוא אמנם חי חיים טובים עם טרי, אבל מסוכסך עד איבה עם אשתו לשעבר, ובעקבות זאת מרוחק מילדיו וסובל מדיכאון. איך זה יכול להיות, הוא תוהה, שפעם אהב את אשתו הראשונה יותר מהחיים עצמם, וכעת הוא מתעב אותה? איך יכול להיות שגם אהבות מאוחרות, בשלות יותר, נקטעות וכל מה שנותר מהן הוא רק זיכרון? "מה משהו מאיתנו יודע בעצם על האהבה?" הוא שואל, "נדמה לי שאנחנו רק מתחילים באהבה".

Beginners, זו המילה שקארבר משתמש בה בסיפור המקורי באנגלית (וזה היה גם שמו המקורי של הסיפור). ה"מתחילים" האלה הם גם חובבנים. אנחנו רק חובבנים בסיפור המסתורי, ההכרחי, הבלתי אפשרי והמדמם הזה שנקרא אהבה. אנחנו לא מבינים בו דבר, גם אם מדובר במתקן לבבות מקצועי ומוערך, נאה ושזוף מרוב טניס כמו מל; גם אם מדובר באישה משכילה ושנונה כמו טרי.

ככל שחולף הזמן מסתבר שמה שמפעיל ומטלטל כך את מל, ובעקבותיו את הרביעייה כולה, הוא דווקא סיפור אקראי של אנשים זרים, פיסת חיים שנתקל בה במקרה במסגרת עבודתו כמנתח. זוג קשישים נפגעו בתאונה קשה וספגו פגיעות רבות וקטלניות, מספר מל. באורח נס הם שרדו, אך נאלצו לשכב זמן רב בעודם חבושים בכל גופם, כשהם רואים רק דרך חורי עיניים צרים. כך קרה שאף ששכבו זה לצד זה באותו חדר, הבעל לא היה יכול להביט באשתו, ודווקא זה, לא התאונה האיומה והכאבים, הוא מה שעורר אצלו דיכאון. למול נס האהבה הזו ששרדה עשורים, פגיעות וייסורים, תוהה מל איך אפשר להבין מה קרה במקרה שלו ושל חבריו: מה קרה לכל האהבה, הקירבה, הנכסים הנפשיים והרוחניים, שהיו אמורים להספיק לחיים שלמים? וגם אם החיים החדשים נכונים יותר, שפויים יותר, טובים יותר, העבר ממשיך לעצב אותם ולהרעיד את הקרקע שעליה הם צומחים. במובן מסוים, התהייה של מל הפוכה וגם דומה לזו של טרי: אם טרי שואלת על מה שאיננו עוד, אבל היה, מל מתקומם: זה היה, אז איך לעזאזל זה איננו עוד?

לשאלה הזו שותף גם מחבר הסיפור, שאף הוא מצא את עצמו חי חיים שהיו מלאי הבטחה ואהבה, ולמרות תקוות גדולות ועבודה קשה התנפצו לרסיסים, כשאיבד את אשתו, אהובת נעוריו, את משפחתו, ביתו וכספו, והיה על סף מוות מאלכוהוליזם. גם

שנים אחר כך, בעיצומם של חייו השניים, חיים שבהם נגמל מאלכוהול וזכה באהבה גדולה חדשה, בהכרה וברוחה כלכלית, הוא המשיך להתבונן שוב ושוב בחיים הראשונים – שלו עצמו ושל גיבוריו – לתהות עליהם, לשאול כיצד מספרים עליהם ואיך אפשר לחבר אותם, אם בכלל, לחיים המאוחרים, כך שאפשר יהיה ליצור סיפור בעל רצף הגיוני כלשהו. הוא המשיך להקים אותם לתחייה בכתובה, ובו בזמן להכיר במרחק מהם, בכך שאף שהיצירה יכולה להחיות אותם בבהירות מפליאה, הם ייוותרו תמיד מעבר לזכוכית שקופה, בלתי עבירה, ולעולם לא ניתן יהיה להשיב אותם.

אבל קארבר, וגם היוצרים האחרים שהספרות שלהם מצליחה להעלות באוב את מה שאבד ובו בזמן גם לשורר לו רקוויאם, עוסקים לא פחות גם במה שנותר, כלומר במה שהשאירו בתוכם אנשים, מקומות או חוויות שאיבדנו. היכולת לאהוב או היכולת ליצור, היכולת לזהות יופי ורגעים של חסד או להתחיל מחדש אחרי שהצער והאבל הכריעו אותנו. לעיתים זו האפשרות למצוא את האלוהי או השטני ביומיומי, לזהות את התנועות הסיסמוגרפיות, הסמויות, שאחרים מחמיצים במרחב שבו אנחנו מתבוננים. לפעמים זו היכולת להפוך זיכרון לסיפור, את מה שהיה למה שיכול היה להיות או אמור היה להיות, ולא פחות מכך, להפוך את הבדידות לדבר שאפשר לחלוק עם אחרים.

בסופו של הסיפור של קארבר שום דבר לא נפתר. לאיש מהדמויות אין פתרונות או עצות לחבריו, והסדקים שביניהם ובתוכם הופכים חשופים. הג'ין נגמר, הם שיכורים ועייפים ורעבים, אבל אינם יוצאים לאכול או קמים מהשולחן. ובכל זאת משהו מתרחש, איזו תנועה עדינה, כמעט לא מורגשת, שהמספר מצליח להבחין בה ולתאר אותה בתוך הבועה האינטימית, הדחוסה בצער ובחסד, שסוגרת על הארבעה. בזכות מה שחולל בו הסיפור שמספר מל על אנשים שמעולם לא פגש, בזכות כל האובדנים שהוא נושא איתו, והאופן שבו חידדו את המבט והקשב שלו, מעין הבהוב אחרון של אור: "יכולתי לשמוע את לבי הולם. יכולתי לשמוע את הלבבות של כולם. יכולתי לשמוע את הרעש האנושי שישבנו ועשינו שם, מבלי שאיש מאתנו זו ממקומו, אפילו כשהחדר החשיך לגמרי".

כשמדובר באובדן – אובדנו של אדם קרוב, אובדנה של האהבה, של הבית, של החיים כפי שהכרנו אותם, או אובדנים שהם, לפחות לכאורה, פעוטים הרבה יותר – כולנו חובבנים. בניגוד לאמונתי הצרופה כילדה, הספרות אינה אמורה להעניק לנו את הסוף הטוב שנמנע מאיתנו לעיתים קרובות בחיים, אבל היא כן יכולה ללוות אותנו ברגע הזה שבו אנחנו מבינים שמה שהיה נשבר בסיפור שלנו, באופן שבו אמור היה להימשך או להסתיים, לפי מה שלימדו אותנו להאמין, לפי ההיגיון או צדק האהבה.

היא מסוגלת להחיות, ולו לשעה קלה, את מה שלא יחזור, שאין לו תקנה, ולאפשר לנו להבחין גם במה שהותיר אחריו בתוכנו וסביבנו. כמו בשירו של ליאונרד כהן, היא זו שנותנת לאור להסתנן מבעד לסדק, רגע לפני שנופלת עלינו החשכה.